

શ્રી જ્ઞાનસારના બત્રીશ અષ્ટકનો સંક્ષિપ્ત સાર

૧. પૂર્ણતા-પૌદ્ગલિક ઉપાધિથી રહિત સ્વભાવ-જનિત પૂર્ણતા એ જ પૂર્ણતા. જે વસ્તુઓથી કૃપણ પોતાને પૂર્ણ માને છે, તેનો ત્યાગ તે જ સાચી પૂર્ણતા છે. વિવેકી પુરૂષની દષ્ટિ પૂર્ણાનંદરૂપી અમૃતથી સ્નિગ્ધ થયેલી હોય છે.

૨. મગ્નતા-પાંચ ઇન્દ્રિયોને પોતાના વ્યાપારથી પર બનાવીને અને મનને એકાગ્ર કરીને જ્ઞાનસ્વરૂપ એવા પર-બ્રહ્મને વિષે વિશ્રાન્તિને ધારણ કરે છે, તે મગ્નતા કહેવાય છે, અર્થાત્ સ્વ-સ્વભાવમાં સ્થિરતા કરવાથી મગ્નતા પ્રાપ્ત થાય છે. પરભાવને વિષે આત્માનું કર્તાપણું નથી, પરંતુ જ્ઞાનરૂપ માત્ર ક્રિયા છે. જ્ઞાનનું સુખ સ્વાધીન છે, સ્વાભાવિક છે, કષ્ટરહિત છે અને બીજું સુખ તેથી વિપરીત છે. પરાભાવથી પોતાને સુખી માનનાર ચક્રવર્તી જેવા પણ એક ક્ષણમાં રંક થઈ જાય છે, જેથી તે સુખ અસ્થિર છે.

૩. સ્થિરતા-ચિત્તની અસ્થિરતા-અચલતાનો નાશ થવાથી સ્થિરતા પ્રગટે છે, અર્થાત્ સંકલ્પ-વિકલ્પનો ત્યાગ થવાથી સ્થિરતા પ્રગટે છે.

૪. મોહત્યાગ-‘હું અને મારું’ તે જ મોહ છે અને હું અને મારું જેનામાં નથી તે જ મોહરહિત છે. મોહ એટલે આત્મભિન્ન પદાર્થોને વિષે આત્મિયત્વ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરનાર મોહનીયકર્મ-મૂઠતા.

૫. જ્ઞાની-તે જ ઉત્તમ જ્ઞાન છે, કે જેથી આત્મા વારંવાર એક પરબ્રહ્મ-નિર્વાણપદને વિષે તન્મય થાય છે. મોટા શાસ્ત્રપાઠનો કાંઈ આગ્રહ નથી. રાગાદિકવાળું જ્ઞાન તે જ અજ્ઞાન સમજવું. તે જ જ્ઞાન કહેવાય છે, કે જે સ્વ-સ્વભાવ-લાભના સંસ્કારનું કારણ છે અને તેથી અન્ય બુદ્ધિ અર્થાત્ બીજું રાગાદિકવાળું જ્ઞાન માત્ર અંધ કરનાર છે, એમ મહા-ત્માઓએ કહ્યું છે.

૬. શમ-વિકલ્પના વિષયને પાર ઉતરેલ સદા સ્વભાવ ગ્રહણવાળો એવો જ્ઞાનનો જે પરિપાક, તે 'શમ' કહેવાય છે. યોગાઙ્ઘ્ર થવાને ઇચ્છતો મુનિ બાહ્ય ક્રિયાને પણ સેવે છે, પરંતુ અન્તર્ગતક્રિય એવો યોગાઙ્ઘ્ર મુનિ શમે કરીને જ સિદ્ધિને પામે છે.

૭. ઇન્દ્રિયજય-જો સંસારથી બહીતા હો અને મોક્ષ-પ્રાપ્તિની આકાંક્ષા રાખતા હો, તો ઇન્દ્રિયો પર જય મેળવવાને ઘણું પરાક્રમ ફેરવો. હજારો સ્ત્રિતાથી નહિ પૂરાય એવી સમુદ્રના ઉદર સમાન ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ તૃપ્તિમાન થતો નથી, માટે અંતરાત્માએ કરીને તૃપ્ત થા !

૮. ત્યાગ-મમતાનો ત્યાગ અને સમતાનો સ્વીકાર, તેમજ બાહ્ય આત્મભાવનો ત્યાગ અને અંતર આત્મભાવનો સ્વીકાર, તે જ ત્યાગ છે. જ્યાં સુધી આત્મતત્ત્વ પ્રકાશે કરીને પોતે પોતાને શિક્ષા આપે એવા ગુણને પામતો નથી, ત્યાં સુધી ઉત્તમ ગુણી સેવા કરવી.

૯. ક્રિયા-ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવના મુખાર્વિંદમાંથી નીકળેલા વચનરૂપ જિનાગમ તેને અનુસરીને ક્રિયાનું કરવું,

તે ક્રિયા સમજવી. આને ‘વચનાનુષ્ઠાન’ કહેવાય છે.

૧૦. આત્માને વિષે તૃપ્ત-પુદ્ગલથી પુદ્ગલ તૃપ્ત પામે છે અને આત્મા આત્માથી તૃપ્ત પામે છે, માટે પર-તૃપ્તિનો સમારોપ જ્ઞાનીને ઘટતો નથી. પુદ્ગલની ભોગ-તૃષ્ણાએ આતુર જીવની વિષોદ્ધિગાર જેવી દુર્ગતિ થાય છે અને જ્ઞાનના સ્વાદથી તૃપ્ત જીવને ધ્યાનરૂપી અમૃતના ઉદ્ધિગાર જેવી પરંપરા થાય છે. જ્ઞાનરૂપી અમૃતનું પાન કરીને, ક્રિયા-રૂપી સુરસતાના ફળનું ભોજન કરીને અને શામ્ય તાંબુલનું આસ્વાદન કરીને મુનિ ઉત્કૃષ્ટ તૃપ્તિને પામે છે.

૧૧. નિર્લેપ-પુદ્ગલભાવનો હું કર્તા નથી, કરાવનાર નથી અને તદ્દશુભ્ય અનુયાયી નથી. આવા જ્ઞાનવાળો આત્મા લેપાતો નથી. તપ અને શ્રુતજ્ઞાનાદિએ મત્ત એવો ક્રિયાવાન્ આત્મા પણ લેપાય છે, પરંતુ ભાવના જ્ઞાને કરીને પૂર્ણ એવો ક્રિયારહિત લેપાતો નથી. મોટા દોષની નિવૃત્તિ ક્રિયાના અને સૂક્ષ્મ દોષની નિવૃત્તિ જ્ઞાનના યજ્ઞથી જ થાય છે. દેશવિરતિ-સર્વવિરતિને તે સ્થાનની ક્રિયાની મુખ્યતા છે, જ્યારે સાતમા, આઠમા અને નવમા શુભસ્થાને વર્તાતા જીવને જ્ઞાનની મુખ્યતા છે.

૧૨. નિઃસ્પૃહ-સ્પૃહાવાન્ મુનિ તૃણ અથવા રૂની જેમ હલકો દેખાય છે અને ભવસમુદ્રમાં ફૂળે છે, તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. પરસ્પૃહા એ જ મહાદુઃખ અને નિઃસ્પૃહત્વ એ જ મહાસુખ છે.

૧૩. મૌનવાન્-(પુદ્ગલને વિષે અપ્રવૃત્તિ એ જ મૌન.) સમ્યક્ત્વ તે જ મૌન અને મૌન તે જ સમ્યક્ત્વ છે.

શુદ્ધ શ્રદ્ધાએ નિર્ધાર કરેલ આત્મસ્વભાવની ઉપાદેયતાને વિષે જ ઉપયોગપરિણતિનું અવસ્થાન તે જ સમ્યક્ત્વ છે અને સમ્યગ્દર્શને કરીને હેયોપાદેયતા વિલક્ષ્ય કરી ઉપાદેયને વિષે રમણુ સ્વભાવ એ જ મૌન છે. એ બન્નેનું ઐક્ય છે. આત્મા આત્માએ કરીને આત્માને વિષે શુદ્ધતા બાણુ છે, માટે મુનિની જ્ઞાન અવસ્થા રતનત્રયીમાં-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની એકતા કરે છે. આત્માના જ્ઞાનમાં રમણુ કરનાર જે પુરુષની ક્રિયા જ્ઞાનમયી છે તેનું મૌન સર્વોત્તમ છે. જેમ વિપરીતગ્રાહી મણિનું જ્ઞાન અને મણિની શ્રદ્ધા શુદ્ધ મણિમાં પ્રવૃત્તિ કરતું નથી, તેમજ જે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ આત્મસ્વભાવને વિષે આચરણ થતું નથી અથવા દોષ-નિવૃત્તિ થતી નથી, તે જ્ઞાન નથી અને તે દર્શન નથી. જેમ પ્રદીપની સર્વ ક્રિયા પ્રકાશ શક્તિવાળી છે, તેમ આત્મ-સ્વરૂપથી ભિન્ન જેના પરિણામ નથી એવા અનન્ય સ્વભાવ-વાળાની સર્વ ક્રિયા જ્ઞાનમય છે, તેનું મૌન સર્વોત્તમ છે.

૧૪. વિદ્યાવાન્-તત્ત્વને વિષે જે બુદ્ધિ તેને ચોગા-ચાર્યોએ વિદ્યા કહી છે. આત્મા પરિણામી નિત્ય છે. પરસંગ-પુદ્ગલસંગ અનિત્ય એમ જે બાણુ છે, તે વિદ્યાવાન્ બાણુવો. સમતાના કુંડમાં સ્નાન કરીને અને કર્મમળને દૂર કરીને જે મલિનતાને પામતો નથી, તે અંતરાત્મા ઉત્કૃષ્ટ પવિત્ર છે. હું અને મારાપણાની બુદ્ધિ તે અવિદ્યા છે. સર્વદા ક્ષીર-નીરની જેમ એકરૂપ થઈ રહેલા કર્મ અને જીવને જે વિભિન્ન કરે છે અને જડ-ચેતન લક્ષણથી તેની વ્યવસ્થા કરીને પૃથક્ કરે છે, તે ભેદજ્ઞાની મુનિરાજ વિદ્યાવાન્ છે.

૧૫. વિવેકવાન્-આત્મા આત્માને, આત્માએ કરીને આત્માને માટે આત્માથી આત્માને વિષે જાણે, તે છ કારક છે. એ છ કારક જેને સાધકપણે પરિણમ્યા છે, તે મહાભાગને જડ-વિષમ એવા અવિવેકરૂપી જ્વરની સાથે આસક્ત થવાનું ક્યાંથી હોય? સંસારમાં શરીર, આત્મા અને આદિ શબ્દથી વચન, ચિત્ત, ચેતન્યાદિનો અવિવેક-અભેદ એ સદા સુલભ છે. તે દેહાત્માદિનું ભેદ પરિજ્ઞાન-આત્માની એકતાનો નિશ્ચય કોટિ જન્મોવડે દુર્લભ છે. સંસારમાં બધાય ભવસ્થ જીવો શરીર અને આત્માની અભેદ-વાસનાથી વાસિત જ છે. ભેદજ્ઞાની કોઈક જ હોય છે. એવા ભેદજ્ઞાની તે જ વિવેકવાન્ કહેવાય છે.

૧૬. માધ્યસ્થ-સ્વપક્ષમાં સત્ય અને પરપક્ષમાં નિષ્ક્ર્ણ એવા નયોમાં જેનું મન તુલ્ય સ્વભાવવાળું છે, તે મહા-મુનિને માધ્યસ્થ જાણવા. તે અપક્ષપાતપણાએ કરીને તત્ત્વની પરીક્ષા કરનાર છે એમ સમજવું, પરંતુ એક નયપક્ષી મધ્યસ્થ થઈ શકે નહિ. સર્વ પ્રાણીઓ પોતાના કર્મકૃત આવેશવાળા છે અને પોતાના કર્મ ભોગવે છે. તેમની પ્રત્યે મધ્યસ્થ પુરુષ રાગદ્વેષ નહિ ધરતાં સમવૃત્તિથી રહે છે. પરચિંતા રાગાદિનો હેતુ છે અને આત્મચિંતા પરમ સુખ આપનાર છે. મધ્યસ્થ પુરુષનો મનરૂપી વાછડો યુક્તિરૂપી ગાયની પાછળ જાય છે, જ્યારે કદાચહીનો મનરૂપી મર્કટ તેને પૂંછડે કરીને ખેંચે છે.

૧૭. નિર્ભયવાન્-આત્માથી ભિન્ન પદાર્થો, કે જે દેહ વિષયાદિમાં સુખ આદિની આકાંક્ષા, આલોચાદિ સાત

પ્રકારનો લય, વિષયાદિમાં સુખપ્રાપ્તિ આદિ ભ્રમ અને સાંસારિક પ્રવૃત્તિ વિગેરે પાપપ્રવૃત્તિનો નાશ કરવાથી નિર્ભય-વાન્ થવાય છે. જે મહામુનિને કાંઈ ગોખ્ય નથી, આરોખ્ય નથી, હેય નથી, દેય નથી અને જ્ઞાને કરીને જ્ઞેયને જાણે છે, તેમને કોઈ ઠેકાણે લય નથી.

૧૮. અનાત્મશંસા-સ્વગુણરૂપી દોરડાનું આલંબન કરે તો તેના હિતના માટે થાય છે, પરંતુ પોતે જ સ્તુતિ કરતો ભવસમુદ્રમાં પડે છે; માટે આત્મગુણપ્રશંસા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. પૂર્વના પુરુષોથી અત્યંત નીચત્વ ભાવનું. પ્રત્યેક આત્માને વિષે તુલ્ય દષ્ટિએ કરીને શુદ્ધ પર્યાયો જોણે જાણ્યા છે, એવાં મહા મુનિને ઉત્કર્ષ એ અશુદ્ધ પર્યાય હોવાથી નથી હોતો.

૧૯. તત્ત્વદષ્ટિ-જેની દષ્ટિ રૂપવતી છે, તે રૂપને જોઈને રૂપને વિષે મોહ પામે છે અને જેની અરૂપી તત્ત્વદષ્ટિ છે, તે નિરૂપ એવા આત્મામાં મગ્ન છે. બાહ્યદષ્ટિ તે અતત્ત્વદષ્ટિ અને અંતરદષ્ટિ તે તત્ત્વદષ્ટિ જાણવી. તત્ત્વદષ્ટિથી જોઈએ ત્યારે જ વસ્તુના સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે. બાહ્યદષ્ટિ જીવ ભસ્મે કરીને, કેશલોચે કરીને અને શરીર ઉપર રાખેલા મલિન વસ્ત્રોએ કરીને પોતાને મોટો માને છે, જ્યારે તત્ત્વદષ્ટિ જ્ઞાનસામ્રાજ્યે કરીને પોતાને ગરિષ્ઠ જાણે છે-માને છે.

૨૦. સર્વ સમૃદ્ધિવાન્-બાહ્યદષ્ટિનો પ્રચાર નિરૂદ્ધ કર્યે છતે મહાત્મા મુનિને સર્વ સમૃદ્ધિઓ આત્માને વિષે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

‘બાહિર દષ્ટિ દેખતાં, બાહિર મન ધાવે;
અંતર દષ્ટિ દેખતાં, અક્ષયપદ પાવે.’

૨૧. કર્મવિપાક ચિન્તન-સર્વ જગત્ કર્મવશ છે, એમ જાણી મુનિ સુખથી હર્ષ પામતાં નથી તેમજ દુઃખથી ભય પામતાં નથી. પ્રશમત્રેણિ પર આરૂઢ થયેલા શ્રુતકેવલી પણ અશુભ કર્મના ઉદયથી બહુલસંસારી થાય છે, તો બીજાની શી વાત? ઉદયમાં આવેલા સર્વ કર્મો ક્ષય થવાના છે એમ સમજી તુલ્યદષ્ટિ ધારણ કરે છે, તે જ યોગિ સહજનંદરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે. કર્મવિપાક છેલ્લા પુદ્ગલપરાવર્તની હદમાં પહોંચ્યા વિનાના જીવોને આરક્ષણ કરવા છતાં, એટલે છેલ્લાથી અન્ય પુદ્ગલપરાવર્તમાં દેખતાં છતાં ધર્મને હરે છે અને ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તવાળા સાધુનું તો પ્રમાદાદિરૂપ છિદ્રો જોઈને ધર્મને અતિ મલિન કરે છે, જેથી પ્રમાદાદિને અવકાશ આપવા ન દેવો. જે પ્રમાદ વિગેરેથી શ્રુતકેવલી જેવા મહાપુરુષ પણ અનંતસંસારી થાય છે.

૨૨. ભવઉદ્દેગ-આ સંસારનો પાર પામવા માટે, મુનિ મરણની બીકે રાજના ભયથી તેલનું વાસણ ગ્રહણ કરનાર અને રાધાવેધને સાધવા વિષે જેમ ઉદ્યમવંત થવાય છે, તેમ મુનિ ધર્મક્રિયાને વિષે એકાગ્ર હોય છે. જેમ ઝેરનું ઓસડ ઝેર છે, તેમ ભયનું ઓસડ ભય છે. ઉપસર્ગાદિ ભય જ્યારે પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે સંસારથી બહીતા એવા સાધુ તે ઉપસર્ગ સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરે છે અને નિર્ભય રહે છે. વ્યવહારમાં સ્થિત સાધુ આ સંસારની ભીતિ ધ્યાવે, પરંતુ નિજભાવમાં રમણ કરનારને ભવભયનો અવકાશ રહેતો નથી.

૨૩. લોકસંજ્ઞાત્યાગ-લવરૂપી દુર્ગમ પર્વતનું ઉદ્ધવન કરી શકે એવા છટ્ટા ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરીને લોકોત્તર જેની સ્થિતિ છે, એવા મુનિ લોકસંજ્ઞાને વિષે રક્ત થાય નહિ. ઘણા માણસો લોકસંજ્ઞાને અનુસરનારા છે, પણ તેથી પ્રતિકૂળ જનાર એક મુનિરાજ છે, તેમ શુદ્ધ માર્ગને અનુસરનાર બહુ જ વિરલ હોય છે. લોકસંજ્ઞાનો ત્યાગી અને મત્સર-મમતા વિગેરે જેના નાશ થઈ ગયા છે તે સાધુ સુખમાં રહે છે. લોકનું અવલંબન કરીને બહુ જણાએ કરેલું કર્તવ્ય હોય તો મિથ્યાદષ્ટિનો ધર્મ કદી તજવા યોગ્ય થાય નહિ. લોકસંજ્ઞાએ કરીને હણાએલા એવા પોતાના સત્ય વ્રતરૂપ અંગમાં થયેલી મર્મપ્રહારની મહા વ્યથાને નીચું ગમન કરવું, ઈત્યાદિ કરીને દર્શાવે છે. આત્મસાક્ષિક ધર્મમાં લોકચાત્રાએ કરીને શું કામ છે? લોકમાં શ્રેયની ઈચ્છાવાળા બહુ છે, પણ લોકોત્તરમાં બહુ નથી. જેમ રત્નનાં વ્યાપારીઓ હંમેશાં થોડા છે, તેમ સ્વાત્મસાધક પણ બહુ થોડા છે.

૨૪. શાસ્ત્રરૂપી દષ્ટિ-જ્ઞાનીપુરુષ શાસ્ત્રરૂપી નેત્રથી સર્વભાવને જૂએ છે. જેઓ શાસ્ત્રજ્ઞામાં સ્વેચ્છાચારી છે, તેઓની શુદ્ધ એંતાલીશ દોષરહિત ભિક્ષા આદિ પણ તેને હિતકારી થતાં નથી, જ્ઞાનાદિ ગુણની વૃદ્ધિ કરનાર નથી, કારણ કે-મિથ્યાત્વ તથા અજ્ઞાનાદિ દોષોથી તેનું હૃદય દૂષિત છે. શાસ્ત્રમાં કહેલા આચારને જે મુનિ પાળે છે અને શાસ્ત્ર એ જ જેના ચક્ષુ છે, એવા જ મુનિ પરમપદને પામે છે.

૨૫. પરિગ્રહત્યાગ-પરિગ્રહનું જોર એટલું બધું છે કે-તેને વશ થયેલા મુનિવરોની પણ સંગદોષથી મતિ

નષ્ટ થાય છે. પરિગ્રહરૂપી ગ્રહના આવેશથી દૂષિત વચનો-રૂપી ધુલીને વેરનાર લિંગિઓના-મુનિવેષ ધારણ કરનારા-ઓના વિકૃત પ્રલાપો શું સંભળાતા નથી ? અર્થાત્ ઘેલછાના પ્રલાપો સંભળાય છે. પુત્રકલત્રનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે, મૂર્છાથી જે રહિત છે તથા જ્ઞાન માત્રમાં જે પ્રતિબદ્ધ છે એવા યોગીને પુદ્ગલજનિત અંધનથી શું ? બાહ્ય તથા અભ્યંતર પરિગ્રહને તૃણવત્ તથા દંધને જે ઉદ્ધાસીનભાવને લજે છે, તે જ સાચા મુનિ બાણવા. મૂર્છાએ કરીને જેની બુદ્ધિ આચ્છાદિત છે તેને સર્વ જગત્ પરિગ્રહ છે અને મૂર્છાથી જે રહિત છે તેને સર્વ જગત્ અપરિગ્રહ છે.

૨૬. અનુભવજ્ઞાન-સર્વ શાસ્ત્રનો વ્યાપાર માત્ર દિગ્દર્શન-દિશા માત્ર દેખાડનાર છે, પણ એક અનુભવ જ ભવ-સમુદ્રનો પાર પમાડે છે. વિશુદ્ધ અનુભવ વિના સેંકડો શાસ્ત્ર-યુક્તિઓથી પણ અતીન્દ્રિય પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન થતું નથી એમ પાંડિતો કહે છે. ક્ષુધા અને તૃષ્ણા, શોક અને મોહ, કામ, ક્રોધ વિગેરેના અભાવે કરીને પણ નિઃકલેશ છે, એવા શુદ્ધ બોધ વિના લીપીમય, અક્ષરમય, વાણીમય અથવા હૃદયને વિષે જલ્પાકારરૂપ ચિંતન-એ પ્રમાણે ત્રણ રૂપવાળી દૃષ્ટિથી જોઈ શકે નહિ, પણ ઇષ્ટાનિષ્ટ વિકલ્પનો વિરહ થવાથી (મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન ને મોહના અભાવથી) જ અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. અનુભવે કરીને જ સ્વસંવેદ્ય પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે.

૨૭. યોગવાન-આત્માને મોક્ષની સાથે જોડવાથી સર્વ આચાર પણ યોગ કહેવાય છે. તેના ભેદ કરીને સ્થાન, વર્ણ, અર્થ, આલંબન અને નિરાલંબન તે જેને ગોચર છે,

તે યોગ કહેવાય છે. પહેલાં એ ક્રિયાયોગ છે અને પછીના ત્રણ જ્ઞાનયોગ છે. તે સ્થાનાદિના પ્રત્યેક ઇચ્છા, પ્રવૃત્તિ, સ્થિરતા અને સિદ્ધિ-એ ચાર લેદો છે. એ પ્રમાણે વીસ યોગ પણ પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન અને અસંગ અનુષ્ઠાનના લેદો ચાર પ્રકારે છે. આ બધા મળીને યોગના એંસી પ્રકાર થાય છે. તે સકલ યોગથી શૈલેશી યોગની પ્રાપ્તિ થવાથી અનુક્રમે મોક્ષયોગ સિદ્ધ થાય છે. સ્થાનાદિ યોગથી જે રહિત છે, તેને તીર્થ ઉચ્છેદાદિનું આલંબન કરીને પણ સૂત્ર ભણાવવામાં મહાદોષ છે, એમ પૂર્વાચાર્યો કહે છે.

૨૮. નિયાગ-ચૈતન્યના સ્વભાવમાં આત્માને જેણે અર્પણ કર્યો છે, વિધારનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે, સાધુના શુદ્ધ આચારને જે પાળે છે અને પરમેશ્વરની અષ્ટપ્રકારે ભાવપૂજા કરે છે, એ જ મુનિનું કર્તવ્ય છે-એમ જે યથાર્થ સમજે છે, એવા બ્રહ્મવેદી પાપથી લેપાતા નથી.

૨૯. પૂજા-દયારૂપી જળથી સ્નાન, સંતોષરૂપી ઉન્નવળ વસ્ત્રો ધારણ કરનાર, વિવેકરૂપી તિલક, ભાવનાએ કરીને જેનો આશય પવિત્ર છે, એવા ભક્તિ અને શ્રદ્ધારૂપી કેસર-મિશ્રિત ચંદનરસવડે નવવિધ બ્રહ્મચર્યરૂપ અંગે શુદ્ધ આત્મા રૂપ દેવની પૂજા કરવાથી 'ભાવપૂજા' થાય છે. ગૃહસ્થોને ભેદપૂર્વક ઉપાસના કરવારૂપ 'દ્રવ્યપૂજા' ઉચિત છે અને અભેદ ઉપાસનારૂપ ભાવપૂજા સાધુને યોગ્ય છે.

૩૦. ધ્યાન-ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનનું ત્રિક જેનું એકતાને પામ્યું છે, એવા અનન્યચિત્ત મુનિને કાંઈ દુઃખ હોતું નથી. અંતરાત્મા ધ્યાતા છે, પરમાત્મા ધ્યેય છે અને

એકાગ્રબુદ્ધિ એ ધ્યાન છે. એ ત્રણેયની સમાપત્તિ તે એકતા છે. જેમ ધ્યાનથી વૃત્તિનો અલાવ થયે છતે મણિને વિષે પ્રતિબિંબ પડે છે, તેમ નિર્મળ અંતરાત્મામાં પરમાત્માની સમાપત્તિ થાય છે. એમ ધ્યાનના ત્રિવિધ ફળથી વીસસ્થાનક તપ વિગેરે ઘટે છે. ઉક્ત ત્રિવિધ ધ્યાનફળરહિત તપાદિ કષ્ટ તો અલબ્ધ આદિને પણ સંસારમાં દુર્લભ નથી.

૩૧. તપ-કર્મોનું જ્વલન કરવાથી જ્ઞાન એ જ તપ છે, એમ તત્ત્વજ્ઞો કહે છે. તે આલ્ચ્યંતર તપ ઈષ્ટ છે. બાહ્ય તપ તેને વધારનાર છે. અજ્ઞાનીની સંસારના પ્રવાહને અનુસરનારી ‘હું લોકોની સાથે હોઈશિ’ ઈત્યાદિ લક્ષણવાળી આનુશ્રોતસિક્કી પ્રવૃત્તિ હોય છે અને જ્ઞાનવંતની પ્રતિશ્રોતસામે પૂરે ચાલવારૂપ ધર્મસંજ્ઞામૂલક ઉચ્ચ માસક્ષપણાદિ પ્રવૃત્તિ હોય છે. એથી જ ચતુર્જ્ઞાની પોતે તદ્દલવસિદ્ધિગામી છે, એમ જાણતાં છતાં તપ આદરે છે. ભવથી વિરક્ત થયેલા તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થોને ધનના અર્થોની જેમ શીત-તાપાદિ દુઃસહ નથી. તે જ તપ કરવો, કે જેને વિષે દુધ્યાન નથી, યોગહીન થતાં નથી અને ઇન્દ્રિયોનો નાશ થતો નથી.

૩૨. સર્વનય આશ્રય-જે ચારિત્રગુણમાં લીન છે, તે સર્વ નયના ધારક હોય છે. સમવૃત્તિવાળા સર્વ નયાશ્રિત જ્ઞાની આત્મસુખનો આસ્વાદ કરે છે. સર્વ નયના જાણનારાઓનું તટસ્થપણું લોકને વિષે ઉપકારરૂપ થાય છે. પૃથક્ નય કરીને જે મૂઠ છે, તેને અહંકારની પીડા અને કલહફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. લોકના હિતને માટે સર્વ નયાશ્રિત મત જેણે પ્રકાશિત કર્યો છે અને જેના ચિત્તમાં તે પરિણત થયો છે, તેને વારંવાર નમસ્કાર છે !

પટ્ટદર્શન ઉપર દષ્ટાંત [૭ વૈદ્યો]

છ જૂદા જૂદા વૈદ્યોની દુકાનો છે. તેમાં એક વૈદ્ય સંપૂર્ણ સાચો છે. તે તમામ રોગોને, તેના કારણને અને તે ટાળવાના ઉપાયને જાણે છે. તેનાં નિદાન-ચિકિત્સા સાચા હોવાથી રોગીનો રોગ નિર્મૂળ થાય છે. વૈદ્ય કમાય છે પણ સાફ. આ જોઈ બીજા પાંચ કૂટવૈદ્યો પણ પોતાપોતાની દુકાન ખોલે છે. તેમાં તે સાચા વૈદ્યના ઘરની દવા પોતા પાસે હોય છે તેટલા પૂરતો તે રોગીનો રોગ દૂર કરે છે અને બીજી પોતાની કલ્પનાથી પોતાના ઘરની દવા આપે છે તેથી ઉલટો રોગ વધે છે. પરંતુ દવા સસ્તી આપે છે એટલે લોભના માર્યા લોક લેવા માટે બહુ લલચાય છે અને ઉલટા નુકશાન પામે છે.

આનો ઉપનય એ છે કે-સાચો વૈદ્ય તે જૈનદર્શન-‘વીતરાગદર્શન’ છે, જે સંપૂર્ણ સત્યસ્વરૂપ છે. તે મોહ-વિષયાદિને, રાગ-દ્વેષને, હિંસા આદિને સંપૂર્ણ દૂર કરવા કહે છે, જે વિષયવિવશ રોગીને મોંઘા પડે છે, લાવતાં નથી : અને બીજા પાંચ કૂટવૈદ્યો છે તે કુદર્શનો છે. તે જેટલા પૂરતી વીતરાગના ઘરની વાતો કરે છે તેટલા પૂરતી તે રોગ દૂર કરવાની વાત છે, પણ સાથે સાથે મોહની, સંસાર-વૃદ્ધિની, મિથ્યાત્વની, હિંસા આદિની ધર્મના પહાને વાત કરે છે તે પોતાની કલ્પનાની છે અને તે સંસારરૂપ રોગ ટાળવાને બદલે વૃદ્ધિનું કારણ થાય છે. વિષયમાં રાચી રહેલ પામર સંસારીને મોહની વાતો મીઠી લાગે છે અર્થાત્ સસ્તી

પડે છે, એટલે કૂટવૈદ્યો તરફ ખેંચાય છે, પરંતુ પરિણામે વધારે રોગી થાય છે.

વીતરાગદર્શન ત્રિવૈદ્ય જેવું છે. અર્થાત્-૧-રોગીને રોગ ટાળે છે, ૨-નિરોગીને રોગ રહેવા દેતું નથી, અને ૩-આરોગ્યની પુષ્ટિ કરે છે. અર્થાત્-૧-જીવનો સમ્યગ્દર્શન-વડે મિથ્યાત્વરોગ ટાળે છે, ૨-સમ્યગ્જ્ઞાનવડે જીવને રોગનો ભોગ થતાં બચાવે છે, અને ૩-સમ્યક્ચારિત્રવડે સંપૂર્ણ શુદ્ધ ચેતનારૂપ આરોગ્યની પુષ્ટિ કરે છે.

સ્વ-પર વિચારકર્તવ્ય

જ્યાં સુધી આત્મસ્વરૂપ જાણવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી પરમાત્મતત્ત્વનો સાચો ખ્યાલ કદી થતો નથી; કારણ કે-આત્માનું સ્વરૂપ ન જાણનાર મનુષ્ય આત્મામાં સ્થિતિ કરી શકતો નથી. જ્યાં સુધી દેહ એ પર છે અને દેહી આત્મા તેનાથી જૂદો છે, તે ભેદ યથાર્થ સમજવામાં ન આવે ત્યાં સુધી જીવને મુંઝવણનો પાર રહેતો નથી; માટે આત્માથાએ આનો વિચાર પ્રથમ કર્તવ્ય છે.